

Zingeving vervolgd: levensbeschouwelijk pluralisme

Gily Coene, Chia Longman en Judith Vega

Het derde nummer van de vorige jaargang was gewijd aan het thema 'zingeving'. Hiermee wilden we aandacht schenken aan een variëteit aan disciplinaire perspectieven en invalshoeken op zowel religieuze als ongebonden vormen van spiritualiteit en secularisme. De redactie had begin 2008 een oproep gedaan voor artikelen over actueel onderzoek met betrekking tot gender en het levensbeschouwelijk domein, met een verheugend resultaat. Vanwege de grote respons op de oproep hebben we nu een tweede nummer kunnen vullen met opnieuw een diversiteit aan thema's, disciplines en invalshoeken met betrekking tot gender in relatie tot zingeving en levensbeschouwing.

Het eerste 'zingeving'-nummer bevatte een tweetal bijdragen over de kwestie van vrouwenemancipatie en niet-religieuze levensbeschouwingen (de vrijmetselarij en vrijdenkersbeweging), een thema waar ondanks de toenemende aandacht voor de relatie tussen feminisme en religie en vrouwelijke religiositeit weinig aandacht aan wordt besteed. Daarnaast was er een artikel gewijd aan mannelijkheid en katholicisme (de negentiende-eeuwse Heilig Hartdevotie), een welkome aanvulling in de studie van levensbeschouwing en mannelijkheid, dat zoals voor veel andere thema's binnen Genderstudies, nog altijd vaak neer-

komt op een focus op vrouwen of de constructie van vrouwelijkheid.

Daar waar het accent in het vorige themanummer vooral op het verleden lag, zijn de bijdragen in dit nummer zowel historisch als actueel georiënteerd. Ondanks de uiteenlopende onderwerpen hebben we een indeling van artikelen gemaakt aan de hand van de volgende kernthema's: 1) vrouwelijke religieuze *agency*; 2) 'bekering' in het kader van religieus pluralisme; 3) feminisme, religie en secularisme in de multiculturele context.

Zoals aangegeven in het vorige redactioneel, is het moeilijk naar het Nederlands te vertalen begrip *agency* de laatste jaren een belangrijk concept geworden in de studie van vrouwelijke religieuze praxis en subjectiviteit. Het concept laat een theoretisering toe van de ruimte voor verzet, maar kan ook ruimer worden opgevat als beweging, handelen en ageren binnen het religieuze veld. Deze ruimere interpretatie komt van pas in de studie van die tradities die als patriarchaal kunnen worden omschreven, waaronder de Abrahamitische godsdiensten jodendom, christendom en islam (zie onder anderen Mack, 2003; Mahmood, 2005).

Onder de titel 'In de herhaling ontstaat iets nieuws' maakt Bibi Straatman een analyse van de 'microdynamica van discursieve *agency*' in de teksten van de middeleeuwse

mystica Teresa van Avila. In Genderstudies werd het werk van vrouwelijke auteurs binnen de katholieke kerk lange tijd als 'verdacht' bestempeld, aangezien dergelijke teksten gecanoniseerd werden binnen de patriarchale hegemonische structuren. Straatman pleit echter voor een alternatieve lezing met behulp van het werk van poststructuralisten zoals Foucault, Lacan en De Certeau en de postkoloniale schrijver Walter Mignolo. Zij suggereert dat een diepgaande analyse ook onze blik kan verruimen in epistemologische zin ondanks het feit dat het werk van Avila geplaatst kan worden in een traditie van meer vrouwelijke ervaring-gerichte mystiek. Teresa slaagde erin een 'innerlijke ruimte' voor haar schrijven te creëren, die we mogelijk kunnen lezen als een voorafschaduw van het 'moderne' experiment met een kritische, marginale subjectpositie.

In 'Een wraakzuchtige Maria: Boliviaanse vrouwen over lijden en woede door huiselijk geweld' brengen Sanne Derks en Meike Hesseels ons naar het hedendaagse Latijns-Amerika, waar ze op basis van etnografisch onderzoek de religieuze ervaringen en vormen van verzet van vrouwelijke pelgrims in Quillacollo, Bolivia hebben bestudeerd. Niet de mystiek, maar de dagelijkse heiligenverering door vrouwen die te maken hebben met huiselijk geweld komt aan bod. Derks en Hesseels bekritiseren hierbij de dominante theoretische notie van *marianismo* volgens dewelke vrouwen zomaar geweld en hun lijden zouden aanvaarden. Zij benaderen daarentegen in hun *rabia* of woede de Maagd van Urkupiña, en vragen haar tussenbeide te komen en wraak te nemen op hun partners. Ook hier lijkt het agency-concept van toepassing; vrouwen zijn niet zomaar slachtoffers van patriarchaal geweld maar vinden in de katholiek-syncretische traditie van de Maria-verering in Bolivia kanalen om uiting te geven aan hun verzet en subjectiviteit.

In de volgende twee bijdragen staat het thema van 'beking' centraal. Lieke Stelling maakt in 'T is not in man/To change or alter me' een genderanalyse van de representatie van religieuze beking in twee vroeg-moderne Engelse toneelstukken: Philip Massengers *The Renegado* en William Shakespeares *The Merchant of Venice*. Beking (zowel inter- als intra-religieus) had niet alleen een algemeen nationale en internationaal-politieke dimensie in het zestiende-eeuwse Engeland, maar ook belangrijke gender- en seksualiteitsconnotaties, die volgens Stelling doorgaans over het hoofd worden gezien in de studie van het vroegmoderne Engelse drama. In *The Renegado*, waarin beking van het christendom tot de islam en vice versa wordt behandeld, wordt geloofsverandering uitgelegd als een vorm van ontmanning en ontmaagding. In *The Merchant of Venice* vindt beking plaats van het jodendom tot het christendom. Stelling constateert een belangrijk genderverschil. Voor vrouwen is beking onlosmakelijk verbonden met het huwelijk met een christelijke man en wordt deze als onomkeerbaar en uitsluitend positief voorgesteld. Bij mannen gaat de geloofsverandering – zelfs bij kerstening – ook gepaard met een verlies van hun identiteit en zelfs mannelijkheid. In beide toneelstukken wordt gewezen op het gevaar van beking als de ondermijning van de intrinsieke waarde van het christendom. Hiermee uiten de auteurs tevens kritiek op de opkomende kapitalistische cultuur door beking op een lijn te stellen met commerciële inwisselbaarheid.

Beking is ook het hoofdthema van Robert Teunes 'Nieuwe Nederlandse mannelijke moslims', gebaseerd op interviews onder autochtone mannen die de overstap maken naar de islam. Terwijl het aantal nieuwe moslima's en de aandacht voor hen in populaire en wetenschappelijke publicaties substantieel groter is, wilde Teune nagaan of voor man-

nen de aantrekkingskracht tot deze 'nieuwe' religie gerelateerd is aan genderaspecten zoals belangstelling voor meer traditionele man-vrouwrollen. Teune toont aan dat dit echter geen algemeen, noch eenduidig motief kan zijn, aangezien er in de islam verschillende visies op ideale genderrelaties bestaan. Hij onderscheidt een drietal motieven van respectievelijk rationele, relationele en religieuze aard. In een sterk gesecculariseerde, en overwegend (post)christelijke samenleving kiezen mannen voor een minderheidsreligie om redenen als maatschappijkritiek, huwelijk of relatie met een moslima, en tenslotte motieven van meer religieuze, spirituele of zingevende aard.

Ook in dit nummer is de thematisering van niet-religieuze levensbeschouwingen aan de orde – in hun directe verhouding tot religieuze levensbeschouwingen. Christine Delphy en Karen Vintges zetten opnieuw het debat over feminisme en multiculturalisme op de agenda, naar aanleiding van specifieke ontwikkelingen in Frankrijk. In 'Antiseksisme of antiracisme? Een vals dilemma' onderzoekt Delphy de motieven en argumenten die schuil gaan achter de besluiteloosheid van heel wat Franse progressieve feministen in verband met het hoofddoekenverbod. Net als de feministische pleitbezorgers voor de wet zien deze 'twijfelende' feministen vrouwen die een hoofddoek dragen als slachtoffers van seksisme. Zij erkennen echter dat de wet ook een stigmatisering van een bevolkingsgroep inhoudt. Dit dilemma tussen antiseksisme en antiracisme ontrafelt Delphy als een vals dilemma, omdat het uitgaat van de idee dat de betreffende vrouwen alleen aan seksisme en niet aan racisme onderworpen zijn. Delphy levert ook kritiek op feministen als Elizabeth Badinter die doen uitschijnen dat mannen uit geracialiseerde groepen uitermate seksistisch en gewelddadig zijn en dat westerse vrouwen

niet of nauwelijks meer onder onderdrukking of patriërchaat te lijden zouden hebben.

In het opiniestuk 'Is het feminisme een kolonialisme?' levert ook Karen Vintges kritiek op Franse feministen zoals Elizabeth Badinter, meer bepaald naar aanleiding van de uitreiking van de Franse Simone de Beauvoir prijs aan Ayaan Hirsi Ali en Taslima Nasreen. Door deze prijzen aan hen uit te reiken wordt de erfenis van het denken van Simone de Beauvoir miskend, aldus Vintges. De Beauvoirs denken wordt volgens Vintges ten onrechte verbonden met een radicaal Verlichtingsfeminisme dat de islam als intrinsiek onderdrukkend beschouwt en geen oog heeft voor de gesitueerdheid en de concrete identiteiten van vrouwen in minderheidsgroepen.

Het luik 'zingeving' wordt besloten met een opiniebijdrage door Anne-Marie Korte. In 'Spiritualiteit en maatschappelijk engagement als moderne oppositie' stelt Korte dat de idee van een tegenstelling tussen innerlijke spiritualiteit en maatschappelijke betrokkenheid een product van de moderniteit zou zijn. Deze voorstelling werd bijgetreden in de feministische theologie alsook ondersteund door zowel seculier-feministische ideologieën die religie tegengesteld zien aan emancipatie als door Max Webers godsdienstsociologische theorieën over secularisatie en rationalisatie. Korte brengt hier tegenin dat veel vormen van hedendaagse vrouwelijke religiositeit die gericht zijn op het onderhouden van banden met en tussen de nabije anderen niet te vatten zijn in de dichotomie van het cultiveren van het innerlijk versus maatschappelijk engagement.

De voorbije jaren is binnen Genderstudies toenemend aandacht besteed aan 'religie' en – in de context van het multiculturalisme-debat – aan de relatie tussen feminisme en secularisme. De twee themanummers over zingeving van het *Tijdschrift voor Genderstudies* springen in op een in die context vaak

genegeerd thema: dat er naast godsdiensten en religies ook niet-religieuze of seculiere (in Vlaanderen vrijzinnige) levensbeschouwingen zijn, en dat deze niet per definitie intolerant staan ten opzichte van religieuze opvattingen en praktijken. Seculariteit of vrijzinnigheid (laïcité in het Frans) is allereerst uiteraard ook verbonden met een humanisme dat de tolerantie van de levensbeschouwelijke diversiteit als een fundamentele waarde aanziet. Het is dan ook in feministisch perspectief niet alleen belangrijk de verschillende nuances in het religieuze veld te zien, maar ook in het veld van seculiere overtuigingen. De hier gepubliceerde artikelen bepleiten het belang van het blijven onderkennen van de diversiteit van feministische posities in deze, juist ook wanneer het gaat om wetgevende, en bredere culturele, activiteiten in verband met multiculturaliteit. Hoe moeten feministische overtuigingen beslag krijgen in de juridische en culturele praktijken van de erkenning van feministische zorgen? De discussie over 'Verlichtingsfundamentalisme' (de fundering van de 'essentie' van westerse cultuur en politiek in een bepaalde lezing van het Verlichtingsdenken) is ook een discussie over of en hoe er een 'Verlichtingsfeminisme' zou bestaan.

De redactie hoopt met deze artikelen uit te nodigen tot verdere reflectie op en uitdieping van deze thema's. Buiten het kader van de zingevingsthematiek eindigt dit nummer tenslotte met een opiniestuk door Marjan Wijers over de decriminalisering van de seksindustrie in Nederland en de navenante gevolgen daarvan voor de rechten van sekswerkers, en een recensie van het recent meermalen internationaal bekroonde *The making of our bodies, ourselves. How feminism travels across borders* van Kathy Davis.

Tot ons verdriet bereikte ons het bericht dat Femke Olyslager, auteur in ons Trans-nummer van vorig jaar, op 28 januari is overleden. We zijn dankbaar voor haar medewerking aan dat themanummer en betreuren dit verlies van een belangrijk onderzoekster.